

SZILÁGYI EMŐKE RITA

Oláh István levele fiához, Miklóshoz

Egy régi magyar nyelvemlék 1520-ból¹*Régi magyar levelek*

A magyarországi és mindenekelőtt a magyar nyelvű levelezés minél alaposabb feltárása és megismerése iránti vágy régóta jelen van: a 18. századtól kezdve számos florilegiumot, gyűjteményt hívott életre, kezdetben egy-egy szerző, gyűjtemény vagy téma mentén. A legkorábbi leveleink kiadástörténetében a 20. században két nagyobb vállalkozást kell megemlíteni: a Balogh József–Tóth László és a Hegedüs Attila–Papp Lajos által sajtó alá rendezett szöveggyűjteményeket. Míg az előbbi a magánlevelekre elsősorban történeti forrásként, eszme-, mentalitás- és politikatörténeti adalékok tárházaként tekint,² addig utóbbi főként a nyelvhasználat és nyelvtörténet felől közelít tárgyához.³ Ez a szemléletbeli kettőség jól demonstrálja a szövegek értelmezésének és értékelésének 20. századbeli irányzatait: a pozitivisták személtű vizsgálódások mellett a stilisztikai-nyelvészeti kutatások egyaránt szükségesnek ítélték meg egy nagyobb korpusz összeállítását.

Természetesen egyik kiadás sem törekedhetett a teljességre, így az semmiféleképpen nem vehető a szerkesztők szemére, ha ezen kötetek megjelenése óta is került elő eddig ismeretlen, publikálatlan középkori magyar nyelvű levél. Egy Mohács előtti magyar

* A szerző a BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa és intézeti tudományos titkára, az MTA Prémium Posztdoktori Kutatási Program ösztöndíjasa.

1 A levélre és kontextusára Fazekas István hívta fel a figyelmem, amiért ezúton is szeretnék neki köszönetet mondani. Köszönöm továbbá Derzsi Júlia, Dömötör Adrienne, Faragó Dávid, Nagy Levente és Szabó András Péter szakmai támogatását.

2 „[e gyűjtemény szerkesztői a] magyar politikai és szellemi múlt kiapadhatatlan forrásanyagából, a magánlevelek tengeréből ezer példát kívántak az elé a közönség elé vinni, amely hazája multjával rendszerint csupán ábrázolásokból és értelmezésekből ismerkedik meg és a forrásokhoz csak nagyritkán közeledhetik. Ötszáz magyar férfi és asszony szólal meg a maga hangján e kötetekben, de 'emberi okmányaik' nemcsak a levelek íróit, sok esetben címzettjeit jellemzik, hanem félezer esztendő életviszonyait, általános felfogásait, erkölcsét és modorát, ízlését és szokásait is. A nemzeti történet nagy eseményeire az egyéni élmény sugarával világítanak rá, s mindezzel adattárat nyitnak meg a magyar nemzeti jellem ismeretéhez. Mert hogy egy nemzet levélkincse ilyen adattár, ahhoz nem férhet kétség.” A sajtó alá rendezők előszava: *Magyar leveleskönyv*, szerk. BALOGH József és TÓTH László, kiad. H. BALÁZS Éva (Budapest: Corvina Kiadó, 2001), 11.

3 A középkori leveleinkből készült monumentális szövegkiadás sajtó alá rendezői úgy gondolták, hogy: „a misszilis levelek mint nyelvtörténeti források a mindenkori élő nyelvet (olykor a diktált beszélt nyelvet) jobban tükrözik, mint a kódexek és a korai nyomtatványok”, ezért fordítottak nagyobb figyelmet a legkorábbi levelezések feltárására és közreadására. *Középkori leveleink 1541-ig*, szerk. HEGEDÜS Attila és PAPP Lajos, Régi magyar levéltár 1 (Budapest: Tankönyvkiadó, 1991), V.

nyelvű levél felfedezése önmagában ugyan nagy öröm, de önálló szövegközlésre talán még nem jogosítaná fel a kutatót. Mivel azonban az itt közreadandó levél szerzője, címzettje és a benne foglaltak nagyon is említésre méltók, érdemesnek tűnt a levelet magát alaposabban megvizsgálni, kontextualizálni, és e tanulmány kíséretében közreadni.

A levél szövegközlése

Az itt közölt átírás maradéktalanul betűhív: mind a betűk átírásában, mind az egybe- és különírás, mind a központosítás tekintetében szigorúan a forrást követtem, a rövidítések feloldását kurziválással jelöltem.⁴ A kis- és nagybetűk írása néhol véleményes (például kis és nagy *n* szókezdő helyzetben), de igyekeztem megkülönböztetni őket egymástól, ahol lehetséges volt. A kézírás érdekessége, hogy a *ty* hangnak megfelelő betűkombinációt szokatlan módon, ám nagyjából következetesen írja, ti. a *ckzy* vagy *kzy* betűkombinációval; ehhez hasonló megoldást egyet sem ismerünk a nyelvemlékeinkből. Mivel nem tudni, hogy a levél autográf-e vagy írnök jegyezte le, a jegyzetekben *lejegyzőnek* neveztem a szöveget rögzítő személyt.

Oláh István Oláh Miklóshoz

Szászváros (Orăștie, Broos), 1520. április 22.

MNL OL P 108 Rep. 49. Fasc. F. No. 11.

Item thudatth en yo fȳam hol otth en thevlem ackarodh thudnȳa mȳnemev ackzyamfȳa wolt en Neckem Mȳhne waȳda, tudyadh hogȳ Myhne anynya es en anȳam ackzȳafȳasok woltak Illyen ackzyamfȳa wolt etc

Item az en bakzyanak neue wolt stanzhvl cravttemflas ez wezetyk newet attack neckȳ az olah Boȳarekh, mȳyrth zazok kevzet lackott az kravttemflas

Item holott az falv newecket⁵ ackarod megȳ thvdnȳa, moztst en Nalam nynczhen az regȳstrum ha nem zebemben wagȳon ez yvwendev zent kest⁶ nappȳara ha isten halalomat halaztȳa ott ffen lezech Zebemben es mynthevl hamarab lehett el kvȳldem Neckedh

4 A szövegközlésnél felmerült a kérdés, hogy betűhíven vagy standardizálva adjam-e közre a textust. A betűhív közlés mellett két erős érv is szól: egyrészt a nyelvemlékek közreadásánál mind a mai napig ez a szokásos eljárás, másrészt a levél a készülő Oláh Miklós levelezéskiadás legkorábbi darabja, így, bár a nyomtatott változat első kötetéből kimaradt, az online változatban hozzáférhető lesz, s ott a kéziratról készült fotó mellett a szöveg standardizált változata lesz olvasható. Ezért e forrásközlés megmaradhat betűhívnek, amolyan előmunkálataként a kritikai kiadásbeli szövegközlésnek. Ugyanígy jártam el Oláh Miklós Lady Lisle-hez írt levelével kapcsolatban, melyet a londoni British Museum gyűjteményében találtam. A textust a kontextusával együtt a *Lymbusban* szöveghíven adtam közre, de a kritikai kiadásban már standardizált változat lesz olvasható: SZILÁGYI Emőke Rita, „Oláh Miklós levele Lady Lisle-hez, Boleyn Anna udvarhölgyéhez”, *Lymbus – Magyarságtudományi forrásközlemények* 14 (2016): 29–35. Az átírás ellenőrzéséért és értékes tanácsaiért ezúton is köszönetet mondok Dömötör Adrienne-nek.

5 Eredetileg: falvnewecket, majd a lejegyző választotta el.

6 Lege: kereszt, Szent Kereszt napja (Crucis inventio), május 3.

Item az byrosaghfevevl megÿ ertedtdh⁷ palvram lewelebevl es az en lewelembvevl myt kel thenned es mÿ modon kel benne el yarnodh de az en lewelemet es pal vram lewlyt elevb kelwala el kyvldenem de embert nem lelhettem neckÿ, de hallotham Mathe ackzyafÿatol hogy pal vram es gevrgh vram lewelekett kyvltckh necked, azyrt ha elyarthal benne yo, hanem yarthal benne ymar el yarhacz⁸ benne <meg.h>⁹ mert megÿ erthheded az leweleckebev mÿ modon kel benne elyarnodh etc

Item kyrlekh yo fyam hogÿ kyvlggh en Neckem egÿ oracomualist Nÿmethevl evregh nÿmasal es egÿ ludÿcÿallesth, nagÿ bethev nÿomaschal

Item pinzed wolna tahat kyrnelek hogÿ kyvldenel fekethe poztodh ackarmÿnemev wolna egÿ haczoganak walott, es walamyt lukaczh neckedh mond en felevlem the megÿ hegedh zawatth etc

Datum zazwaroson heftvn sent albyrt nappyanek elevthen 1520 Stephanus olah etc

A levél kontextusa: az Oláh-genealógia

A levél az Esterházy család hercegi ágának levéltárában maradt fent, ahova Oláh Miklós esztergomi érsek és kancellár hagyatéka révén került. II. Lajos és Habsburg Mária egykori titkára brüsszeli önkéntes emigrációja után 1539-ben hazatért, és fantasztikus karriert futott be, mindenekelőtt egyházpolitikai pályán: 1543-ban zágrábi, 1548-ban egri püspök lett, végül 1553-tól halálig az esztergomi érseki és kancellári tisztséget viselte. Minden bizonnyal nem lett volna ilyen egyszerű számára az érvényesülés útja, amennyiben brüsszeli évei alatt született törvénytelen lányát hivatalosan is nevére vette volna, és annak édesanyját elvette volna feleségül. Gyermekeit azonban mégis sikerült „a családon belül tartania”, törvényesítenie: unokaöccsének, Oláh Tamásnak a lányaként jelenik meg a családtörténetben az 1562-es végrendeletétől kezdődően (ennél korábbi családfa rajzai nem tartalmazzák Lucretia nevét).¹⁰ Amikor az érsek meghalt, végrendelete¹¹ értelmében osztoztak rokonai és familiárisai az örökségen, így került sok irat lánya, Lucretia révén a Liszthy család tulajdonába, illetve az érsek nővére, Oláh Orsolya révén unokaöccse, Oláhcsászár Miklós birtokába. Utóbbi lánya, Orsolya Dersffy Ferenc felesége lett, közös gyermekük, Dersffy Orsolya pedig Esterházy Miklós-hoz ment feleségül, így rajta és az ő örökségén keresztül jutott az Esterházy családi iratok közé nem csupán az itt tárgyalandó levél, hanem az érsek híres *Leveleskönyve* is.¹²

7 Eredetileg: ertedh, a lejegyző javítása.

8 Eredetileg: elyarhacz, a lejegyző választotta el.

9 Tollhiba, a lejegyző törlése.

10 Lucretia származására mindenekelőtt: FAZEKAS István, „A Magyar Udvari Kancellária leltára 1577-ből”, *Fons: Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok* 9 (2002): 227–248, 228.

11 MERÉNYI Lajos, „Oláh Miklós végrendelete”, *Magyar Történelmi Tár* 3, 19. köt. (1896): 136–159.

12 A leszármazásról és öröklési sorról, illetve az Oláh-könyvtár példányainak provenienciájáról: MONOK István és ZVARA Edina, „Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai”, in *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*, szerk. Ács Pál, 199–218 (Budapest: Reciti Kiadó, 2015), 203–205.

Míg a *Leveleskönyv* a Rep. 71. jelzetű gyűjteményben található további számos Oláh Miklós-irat és -levél társaságában, addig az itt tárgyalt levél egy másik állagba, a Rep. 49-be került, s nem véletlenül. E fond ugyanis csupa olyan dokumentumot tartalmaz, amely az Esterházyak őseire vonatkozik, így az Oláh család eredetéről szóló írásokat is itt találjuk. Az utódok közül Esterházy Pál különös érdeklődést mutatott a család felmenői iránt, a *Simulacrum Pannoniae nobilitatis* című, kéziratban maradt, befejezetlen művében fel is vázolta, hogyan képzelte a leszármazást a számára hozzáférhető iratok alapján.¹³ A minden bizonnyal általa is ismert és használt kéziratcsomóban, mely ma az F fasciculusban fellelhető, találni egy Oláh-genealógiát Drakulya László levelének mellékleteként, majd Oláh István levele következik, s végül az Oláh család genealógiájának még néhány vázlatát is itt találjuk. A dobozban ezen a fasciculuson kívül további, még több genealógiát tartalmazó iratköteg fedezhető fel: mivel az Esterházy családdal gyakorlatilag szinte majdnem mindegyik nagyobb nemesi család rokonságba került, nem lepődhetünk meg, hogy van itt Nyáry-, Thököly-, Báthory-, Nádasdy- és Frangepán–Zlunyi-családfa is, hogy csak néhányat említsek a hosszú listából. Oláh István levele minden bizonnyal azért került e genealógiai csoportosításba, mivel a levél egy pontján – úgy tűnik, válaszként fia kérdésére – elmeséli, milyen rokonságban állt ő I. Mihneával, Havasalföld fejedelmével, a híres Drakula fiával.¹⁴ Bár a levél megszületését elsősorban nem a genealógiai érdeklődés, hanem egy családi hatalompolitikai törekvés motiválta, az utódok a családfára vonatkozó iratok közt helyezték el ezt a forrást.

A levél szerzője: István / Stoian / Stephanus Olah

Oláh Miklós édesapjáról sokáig csupán annyit tudtunk, amennyit saját fiának az elmondása alapján megismerhettünk.¹⁵ Mind az ő nevében kelt iratokon, mind a róla szóló, egykorú forrásokban a neve: Stephanus Olah; amit a magyar szakirodalomban Istvánnak, a románban pedig hol Stefannak, hol Stoiannak fordítanak – utóbbira Oláh Miklós *Hungariájának* egy passzusa nyújtja a magyarázatot.¹⁶ Ugyanitt Miklós azt je-

13 A *Simulacrum*ról: FAZEKAS István, „Esterházy Pál nádor és a családtörténet”, *Századok* 143 (2009): 910–912. Esterházy Pál a *Simulacrum*ban felvázolt Oláh-genealógiájáról: NAGY Levente, *A holló, a gyűrű és a sárkány jegyében* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó–Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2014), 78–80.

14 I. Mihnea (1462–1510) havasalföldi fejedelem 1508–1509 közt, hasonló kegyetlen uralkodó volt, mint édesapja, Vlad Ţepeş. Az Oláh és Drakula családok kapcsolatáról szintén a készülő genealógiai tanulmányunkban írunk Nagy Leventével. Az eddigi szakirodalom se tudta tisztázni a kérdést, csak annyit tudtak a Scepper-levél és Oláh Miklós végrendelete alapján, hogy *patruus*, azaz apai ágon rokon. Ştefan BEZDECHI, *Nicolaus Olahus: primul umanist de origine română* (Aninoasa-Gori: Editura Ram, 1939), 38. Lásd még NAGY, *A holló...*, 40.

15 Mind ez ideig a legrészletesebb összefoglalást Oláh Istvánról Anton Dörner jegyzi, vö. Anton DÖRNER, „Contribuţii la genealogia familiei lui Nicolaus Olahus”, *Revista Bistriţei* 8 (1994): 109–116.

16 „nomen fuit [...] alteri Stoian, hoc est, Stephanus”; „neve [...] a másiknak Stoian, azaz István.” *Hungaria XII*, 7. Lásd Nicolaus OLAHUS, *Hungaria – Athila (1536, 1537)*, ed. Colomanus EPERJESSY et Ladislaus JUHÁSZ, BSMRAe: Seculum XVI (Budapest: K. M. Egyetemi Nyomda, 1938), 21. Magyarul: OLÁH Miklós, *Hungária*, ford. NÉMETH Béla, kiad. SZIGETHY Gábor (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1985), 53.

gyezte le, hogy amikor apai nagybátyját, Stanzult Drakula, azaz Vlad Tepeş megölette, apja Hunyadi Mátyáshoz menekült. A király, mint szerzőnk írja, „többször elhatározta, hogy haddal viszi őt [Istvánt] vissza királyságába, apám azonban, látva, hogy azok a változások, melyeket itt a hatalomvágy szül, veszélyesek, úgy döntött inkább, hogy Erdélyben elveszi anyámat, Huszár Borbálát, s a magánember életét éli inkább, mint hogy a zsarnoki hatalomban és ezer veszélynek kitett uralomban őt is meggyilkolják, mint őseit.”¹⁷ Ugyanitt olvassuk azt is, hogy Oláh Istvánnak Huszár Borbálától négy gyermeke született: Miklós, Máté, Orsolya és Ilona. Máté a *Hungaria* írásakor Szászváros „családunkban öröklődő előljárói tisztét” tölti be, azaz Máté előtt e tisztséget István viselte.¹⁸ Az elsőszülött Miklós a másik történeti munkájában, az *Athilában* azt is megörökítette, szintén apja elmondása alapján, hogy amikor II. Ulászló a fia, a későbbi II. Lajos születése táján (tehát 1506 körül) be akarta hajtani az ökoradót,¹⁹ Oláh István tizenkét lovas küldött a parancsot végrehajtó Tomori Pál segítségére, azonban a helyi lakosokkal, a székelyekkel közelharcba keveredtek.²⁰ Miklós a *Leveleskönyvében* egyszer elismétli édesapjáról ugyanazt a passzust, mint amit a *Hungariában* is elmesélt,²¹ illetve e gyűjteménynek köszönhetően kiderül, hogy Brodarics István szerint Oláh István Szapolyai János is sokra tartotta, s emiatt fiát, Miklóst is.²²

Ami a politikától visszavonult, nyugodt életet illeti, a levéltári forrásaink a fiú emlékeitől meglehetősen eltérő képet mutatnak az apáról.²³ Viszonylag későn, 1492-től

17 *Hungaria* XII, 8, vö. OLAHUS, *Hungaria – Athila*, 21–22. OLÁH, *Hungária*, 53–54. Ez a passzus egyébként kísértetiesen hasonló ahhoz a szövegrészlethez, amelyben Pietro Ransano Hunyadi János apjának meneküléséről és felemelkedéséről ír: Pietro RANSANO, *Epitoma rerum Hungararum*, ed. Petrus KULCSÁR, BSMRAe: Series nova 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977), 35: „quocirca Ioannis parens, licet esset domi potens, imparem tamen se Turcarum viribus animadvertens veritus est, ne etiam eveniret, ut insula ab illis expugnata ipse et sui omnes aut ad unum trucidarentur aut adducerentur in servitutum. Inde itaque exportata omni, quae ingens ei erat, supellectili sub rege Sigismundo petivit Hungariam, in qua regione existimavit se vivere posse tutius atque tranquillius, ibi coemptis aliquot villis atque castellis reliquum vitae suae tempus pro dignitate peregit, rex ipse, cui fuit incredibiliter charus, dedit ei oppidi Hunniaci imperium.”

18 *Hungaria* XV, 7. Lásd OLAHUS, *Hungaria – Athila*, 26. OLÁH, *Hungária*, 63.

19 „Az 1506-os, agyagfalvi nemzetgyűlést azonban megelőzte egy székely lázadás. A felkelés oka egy azidáig természetes uralkodói utasítás volt. Ulászló ugyanis fia, II. Lajos születésekor régi szokás szerint kivetette a székelyekre az ökoradót, amire válaszul a székelyek, akik tekintet nélkül arra, hogy a székely közösség mely rétegébe tartoztak, pusztán azért, mert székely autonómiájukat féltették a királyi hatalomtól, Marosvásárhely mellett táborba szálltak, és az ellenük küldött Tomori Pál seregét először megverték, s csupán komoly áldozatok árán sikerült a felkelést vérbe fojtani.” BALOGH Judit, „A székelyek Szapolyai Erdélyében”, *Publicationes Universitatis Miskolciensis: Sectio Philosophica* 13, 3. sz. (2008): 15–30, 16.

20 *Athila* XVIII, 12, vö. OLAHUS, *Hungaria – Athila*, 72.

21 Nicolaus OLAHUS, *Epistulae: Pars I. 1523–1533*, ed. Emőke Rita SZILÁGYI, BSMRAe: Series nova 19/1 (Budapest: Reciti Kiadó, 2018), 427.

22 Uo., 453.

23 Az itt felhasznált források lelőhelyei: Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) és Sibiu, Arhivele Naționale ale României, Magistratul orașului și scaunului Sibiu (a továbbiakban: Sibiu). Jelen források online hozzáférhetőek: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/> és <http://arhivamedievala.ro>. A szövegek nagyrészt megjelentek különböző forráskiadványokban, mindenképp: Albert AMLACHER, „Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles

adatokhoz a jelenléte Nagyszebenben, ahova akkoriban igen sokan menekültek.²⁴ Az Oláh–Huszár család minden bizonnyal bő egy évtizedet töltött Nagyszebenben, majd innen települtek át Szászvárosba:²⁵ egyrészt Oláh Miklós 1493-as születési helyeként saját maga adja meg Cibiniumot,²⁶ másrészt szülei egy birtokadományozási oklevélen 1501-ben még szebeni polgárként szerepelnek²⁷ és későbbi források is tesznek említést szebeni ingatlanokról.²⁸ Oláh István 1501-től kezdve tordai sókamarásként tűnik fel oklevelekben,²⁹ majd 1504-ben megválasztották Szászváros királybírójává Nemes Tamással együtt. Megválasztása ellen a szászvárosi szászok tiltakoztak,³⁰ ennek ellenére 1520-ig folyamatosan betöltötte ezt a tisztséget.

Anton Dörner romániai kutató szerint a korabeli dokumentumokból az derül ki, hogy Oláh Istvánnak nem volt olyan békés a természete, mint ahogyan később fia megemlékezik róla akár a műveiben, akár a nemesi címereslevélben. Idézi azt az 1506-ban kelt dokumentumot, amely arról számol be, hogy István önkényesen elfoglalt olyan földeket, amelyek az özvegy Frangepán Beatrix birtokát képezték.³¹ Erőszakos habitusa minden bizonnyal megmaradt a királybírótság alatt is: Szapolyai János erdélyi vajda 1514-ben arra kérte a nagyszebeni hatóságokat, hogy vizsgálják ki Szarka Borbála panaszát, aki azzal vádolta Oláh István királybírókat, hogy megölte a fiát, Szarka Balázst.³² Az 1516-os év is izgalmas volt István számára:³³ feleségét, Borbálát egy bizonyos Johan-

---

Broos bis zum Uebergang. Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Oesterreich (1690)”, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* 15 (1879): 162–585. *Documente privitoare la istoria românilor: Vol. 2, partea 2. 1451–1510: cu unü apendice Documente slavone însofite de traduceri latine 1451–1517*, cul. de Eudoxin de HURMUZAKI (Bucuresci, 1891) (a továbbiakban: HURMUZAKI II/2); *Documente privitoare la istoria românilor: Vol. 2, partea 3. 1510–1530: cu unü apendice Documente slavone însofite de traduceri latine 1510–1527*, cul. de Eudoxin de HURMUZAKI (Bucuresci, 1892) (a továbbiakban: HURMUZAKI II/3).

24 DÖRNER, „Contribuții la genealogia...”, 113.

25 Binder épp fordítva írja, valószínűleg tévesen, hiszen a kronológia a Nagyszebenből Szászvárosba való költözést adja ki, vö. BINDER Pál, *Közös múltunk* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1982), 139.

26 Söt Corneliu Albu és I. S. Firu az Oláh-kötetükben (román fordítás hosszú bevezető tanulmánnyal) azt állítják, mind a négy Oláh gyermek Szebenben született: Corneliu ALBU și I. S. FIRU, *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolaie Românilor) (1493–1568): Texte alese* (București: Editura Științifică, 1963), 51.

27 Lásd a kolozsmonostori konvent iratai közt: 1501. 10. 19. MNL OL DL-DF 36405. p. 147–149. Regesztája: JAKÓ Zsigmond, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei: II. kötet, 1485–1556. Oklevélkivonatok (2508–5444. sz.)*, Magyar Országos Levéltár kiadványai 2: Forráskiadványok 17 (Budapest: MOL, 1990), 208. (Nr. 3214) Jakó kiadásában további birtokvásárlási, -adományozási iratokat lásd uo., 205, 250, 289 (Nr. 3205, Nr. 3359, Nr. 3496).

28 István az itt közölt levélen kívül a végrendeletében (1522) említi még szebeni házát, és Binder pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy Huszár Gáspár 1543-ban adta el szebeni házát, vö. BINDER, *Közös múltunk*, 139.

29 MNL OL DL-DF 26479 és Sibiu, Colecția de documente medievale, Seria U V, Nr. 37. (1503. 04. 09.)

30 HURMUZAKI II/2, 520.

31 DÖRNER, „Contribuții la genealogia...”, 114; idézi AMLACHER, „Urkundenbuch zur Geschichte...”, 247–249. Mivel Oláh István és Corvin János nem is olyan távoli rokonok voltak, elképzelhető, hogy Oláh István erre hivatkozva akart jogot formálni ezekre a földekre.

32 DÖRNER, „Contribuții la genealogia...”, 114; AMLACHER, „Urkundenbuch zur Geschichte”, 254; HURMUZAKI II/3, 138–139.

33 Az esetről Christannus szászsebesi közjegyző oklevele tanúskodik: MNL OL DL-DF 89068. (1516. 05. 23.) Az irat szintén az Esterházy család hercegi ágának a levéltárában maradt fenn.

nes Nayd (Nagy János?)³⁴ több ízben is illetlen szavakkal³⁵ illetve a szászvárosi plébánia-templomban, majd összetörte a nagyságos asszony templomi székét.³⁶ Az ügyet sem a nagyszebeni szász törvényszék, sem az egyházi fórum nem vállalta, ezért a királybíró az ügyvédje révén a pápai legátushoz fellebbezett, az irat ennek az appellációnak a közjegyzői oklevélbe való foglalása. Hogy a fellebbezés sorsa mi lett, nem tudni.

A következő adatunk alapján azt valószínűsíthetjük, hogy Huszár Borbála nem sokkal ezután elhunyt: István ugyanis – talán még ugyanebben az évben, 1516-ban, de mindenféleképpen 1522 előtt – újranoősült.³⁷ Második feleségét Binder Pál szerint Farkas Ilonának hívták, aki a szászvárosi polgár, Farkas Balázs lánya volt:³⁸ Binder bizonyosan téved: ugyanis egy 1546-os tanúvallatási jelentésre hivatkozik,³⁹ melyben egy bizonyos Oláh István és neje, Farkas Ilona is szerepelnek tanúkként – azonban ez már egy másik Oláh István lesz, nem az itt szóban forgó személy. A mi Oláh Istvánunk valóban újrászorodott, azonban végrendeletében feleségét *de Jodgia* néven említi. István ekkor már túl van élete delén, amint arra nem csupán a királybírói címről való lemondásból következtethetünk, hanem ömaga is leírja végrendeletében, mely ezután két évvel, 1522. május 1-jén kelt.⁴⁰ A végrendelet megszületését István a következőképpen indokolja: koránál fogva már a halálhoz közelít és testileg elgyengült, jöllehet szellemileg még ép. Épp ezért tartja most szükségesnek rendelkezni a dolgairól, hogy később ne támadjon viszály az új felesége és az előző házasságából származó gyermekei közt.⁴¹ Oláh István ezután nem sokkal, a jelek szerint 1524 előtt elhunyt, földi maradványait végrendeletének megfelelően a szászvárosi Szent Miklós-templomban helyezték örök nyugalomra.

34 Az iraton szereplő név azonosítása bizonytalan. Az 1503-as szebeni számadáskönyvben szerepel egy bizonyos Nagy János (Notg Janusch), feltehetően ugyanarról a személyről van szó: *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, Band 1 (Hermannstadt: Franz Mihaelis, 1880), 390.

35 „Tu meretrix, venisti huc ad ecclesiam nos cacare.”

36 Az esetről megemlékezik Anton Dörner is Oláh Miklós genealógiájáról írott cikkében, vö. DÖRNER, „Contribuții la genealogia...”, 114.

37 Uo. Dörner csak a végrendeletre hivatkozik, abból pedig nem derül ki, hogy mikor házasodott újra István.

38 ALBU și FIRU, *Umanistul Nicolaus Olahus*, 51. BINDER, *Közös múltunk*, 140.

39 AMLACHER, „Urkundenbuch zur Geschichte”, 285–287.

40 A végrendelet ma a MNL OL DL-DF 89160. jelzet alatt található, az Esterházy család hercegi ágának levéltárából kiemelve. Online megtekinthető: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/296526/>, Bunyitay Vince szövegközlését lásd *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából I: 1520–1529*, szerk. BUNYITAY Vince, RAPAICS Rajmund és KARÁCSONYI János (Budapest: Literarie Societatis S. Stephani, 1902), 55–56.

41 „Ego Stephanus Olah Iudex regius oppidi et sedis Zazuaras, mortis in articulo positus, corpore quidem eger et infirmus, mente tamen sanus, rationisque mee compos. Consideranti mihi quod vita hominis super terram nedum dubia, sed et fluxa et fragilis sit. Ne itaque dissensiones vel discordie meis in diuitiis vel bonis, que Deus per acquisitionem, labore et fatigia mihi dedit, inter coniugem scilicet, quam secundarie de Jodgia duxi, et priuignos, filios et filias meas, orientur: testamentum hoc meum coram Venerabili Domino Joanne Teoreck plebano oppidi Zazuaras, et coram prouidis et circumspectis Thoma literato iudice sedis eiusdem oppidi, Sigismundo Kathona constituti iudice regio, Nicolao Moldai, Georgio Baýnas, Paulo Pethe, Bartholomeo Winczi conciuibus de eadem Zazuaras, rite ordinare, constituere et facere decreui.” – Uo.

Hogy miként kerülhetett a szászvárosi vezetői körbe egy újonnan érkező familia családfője, első pillantásra meglepőnek tűnik. A városi tanácsokban „eleinte csak a patriáciusok foglaltak helyet, és a bírói tisztség sok helyen egynéhány család örökletes joga volt”.⁴² Binder a vegyes lakosságú városok közt említi Szászvárost, ahol a magyarok a szászokkal éltek együtt,⁴³ s a városirányítást szigorú szabályok mentén szervezték meg. A 15. század végére kialakult duumvirátus (királybíró és székbíró kettős tisztsége) a következőképpen működött: „A páratlan években szász volt a királybíró, magyar a székbíró, és fordítva.”⁴⁴ Oláh István pedig nemcsak bekerült a városvezetésbe, de ezt a jogot át is örökölte kisebbik fiára, Mátéra. 1520-tól ő veszi át apja helyét a királybírói székben és 1536-ban bekövetkezett haláláig tölti be ezt a tisztséget (tehát minden páros évben), melyről Oláh a *Hungariában* már úgy emlékezik meg, hogy az a család örökös joga.⁴⁵

Az Oláh családról szóló történeti munkák rendre úgy magyarázzák Oláh István gyors szászvárosi karrierjét, hogy az valószínűleg Huszár Borbálával kötött házasságának volt köszönhető; a Huszár családot két prominens erdélyi családdal, a Gerendiekkal és a Bogátiakkal is rokonságba hozták, innen eredhetett a későbbi erős kapcsolati hálózat.⁴⁶ Bár az a tény, hogy Oláh István 1504 és 1520 közt megszakítás nélkül viselte a királybírói címet, azt sugallja, hogy a család ekkor már komoly befolyásra tett szert, a sorozatos perek és az itt közölt levél mégis arra enged következtetni, hogy a családi befolyás önmagában nem volt elegendő arra, hogy a címet egyszerűen továbbörökítsék családon belül. Nézzük meg, milyen forrásokat ismerünk ezen ügy érdekében.

Három olyan irat is fennmaradt a nagyszebeni Állami Levéltárban, mely ide kapcsolódik: II. Lajos kinevezi Oláh Mátét szászvárosi királybírónak;⁴⁷ Szapolyai János levelet intéz a nagyszebeni városvezetéshez, melyben tájékoztatja őket Oláh Máté kinevezéséről és egyúttal kéri őket, hogy fogadják tisztelettel és támogassák az új királybíró,⁴⁸ illetve maga Szathmári György királyi kancellár is ugyanezre kéri a szebeni

42 BINDER, *Közös múltunk*, 38.

43 Uo., 39.

44 Uo., 141.

45 Máté 1536. június 4-én hunyt el, amit az Oláh Miklós által írt gyászvers élére, az azt kiadó Petrus Nannius által odabiggyesztett sorokból tudunk: Nicolaus OLAHUS, *Carmina*, ed. Iosephus FÖGEL et Ladislaus JUHÁSZ, BSMRAe: Saeculum XVI (Lipsiae: Teubner, 1934), *Introductio* IV. A verset lásd: *In mortem Matthaei fratris elegia* és *In diem obitus fratris* (Carm. 74. és 75.) uo., 38–40. A *Hungariában*, melyet saját kezű bejegyzése szerint 1536. március 16-án fejezett be, még azt írja: „Civitati Zazwaros, cuius praefectura nobis hereditaria Mattheus Olahus frater fungitur [...]”, magyarul „Szászváros városától, melynek családjunkban öröklődő előjárói tisztét most testvérem, Oláh Máté tölti be [...]”. *Hungaria* XV, 7. OLAHUS, *Hungaria – Athila*, 2; OLÁH, *Hungária*, 56.

46 DÖRNER, „Contribuții la genealogia...”, 113.

47 Sibiu, Colecția de documente medievale, Seria U IV, Nr. 226. (1520. 04. 25.) Kiadva: AMLACHER, „Urkundenbuch zur Geschichte”, 260; HURMUZAKI, II/3, 322.

48 Uo., Nr. 221. (1520. 05. 01.) Kiadva: AMLACHER, „Urkundenbuch zur Geschichte”, 260–261. HURMUZAKI II/3, 322–323.

tanácsot.⁴⁹ Szapolyai utal rá, hogy Oláh Miklós Szathmári György mellett végzett szolgálataira való tekintettel támogatja az ügyet, s maga a pécsi püspök is hivatkozik tít-kárára. Úgy tűnik tehát, hogy Oláh Miklós már e két irat megszületése előtt komoly lobbitevékenységet fejtett ki az udvarban a családi ügyek érdekében, s fáradozásait siker koronázta. Az itt közreadott levél beleilleszkedik e két dokumentum kontextusába, csak úgy tűnik, mire célba ért, addigra a benne foglalt kérések egy része már nem volt aktuális.

István ugyanis a levelét fiának, Miklósnak 1522. április 22-én, tehát a királyi kinevezés előtt három nappal írta. A levél ismert részének első felében a családi kapcsolatokról esik szó, úgy mint milyen rokoni viszonyok kötik Istvánt Mihneához, illetve István bátyja, Stanzul miért kapta a *Krautemfleisch* ragadványnevet. Majd így folytatja:

Item, a bíróság felől megértheted Pál uram leveléből, mit kell tenned és mi módon kell benne eljárnod, de az én levelemet és Pál uram levelét előbb kell vala elküldenem, de embert nem lelhettem neki. De hallottam Máté atyafiától, hogy Pál uram és György uram leveleket küldtek neked, azért ha eljártál benne, jó, ha nem jártál el benne, immár eljár-hatsz benne, mert megértheted a levelekből, mi módon kell benne eljárnod.

Úgy tűnik, a lobbiban tevélegesen részt vett több családi barát, ismerős is: Pál és György, közelebről nem megnevezett urak levelekkel segítették Miklós munkáját. István két évvel később kelt végrendeletében tanúkként szerepel egy bizonyos Pethe Pál és Baynas (Bányász vagy Bányai) György, valószínűleg a királybírói cím átörökítésekor is ott álltak a család mellett. Egyelőre egyiküket sem sikerült azonosítani, de utóbbi feltehetően annak a családnak a sarja, amely pár évtizeddel később egy másik királybíró és székbíró adott Szászvárosnak: Stephanus Banyast, más néven Goldnert.⁵⁰ Hasonlóképp, ama bizonyos Mátét és Lukácsot sem sikerült egyelőre azonosítani, akik a levélben szerepelnek, pedig minden valószínűség szerint ők is kulcsfigurái lehettek az Oláh családi kapcsolati rendszernek az 1520-as évek elején.

Nyelv és natio

Bár a levél megszületését a királybírósnak az Oláh családon belüli örökítése motíválta, s ennek részeként esett szó az Oláh család genealógiájáról is, a levél nem csupán e témák miatt tarthat számot érdeklődésre, hanem mert a levélíró nyelv- és szóhasználata alapján számos fontos következtetésre juthatunk mind saját, mind családja sorsát és kulturális beágyazottságát illetően.

Oláh István levele sajnos csonkán maradt ránk, az eleje hiányzik, *in medias res* kezdődik a felsorolás a ma ismert lapon. A bekezdések jelentős része *Itemmel* kezdődik,

49 Uo., Nr. 222. (1520. 05. 01.) Kiadva: AMLACHER, „Urkundenbuch zur Geschichte”, 261–262. HURMUZAKI II/3, 323–324.

50 BINDER, *Közös múltunk*, 141–143.

ami jellemzően a registrumok, számadáskönyvek sajátja. A misszilis, minthogy elküldött levélről van szó, eredeti és nem másolat, amire bizonyosságul szolgálnak a szövegben a szerzői vagy írnoki javítások. Hogy a levél autográf-e, arra a következő választ lehetséges adni. Két irat van, ami összehasonlítási alapul szolgálhatna: az egyik Oláh István végrendelete (1522), a másik egy levél 1503-ból, amelyet Oláh István nevében intéztek a szebeni szász polgárokhoz.⁵¹ Véleményem szerint a három dokumentumot három különböző kéz jegyezte le, de ez alapján még továbbra sem eldönthető, hogy a három írás közül bármelyik is autográf-e? Érdemes regisztrálni, hogy az eltérések egy jelentős része adódhat abból is, hogy az iratok eltérő nyelveken készültek: míg az itt közreadott levél magyarul, addig a végrendelet és az 1503-as levél latinul íródott. Az itt közölt magyar nyelvű szöveg lejegyzője azonban a jelek szerint nem rendelkezett kiváló latin-tudással – a levélben szereplő néhány latin szó többségét (*oraculum, iuducialis*) nem sikerült helyesen leírnia a levélírónak –, így ezt a szöveget bizonyosan nem ugyanaz a személy jegyezte le, mint a két másik latin iratot. Ezek alapján azonban egyelőre nem lehetséges sem bizonyítani, sem cáfolni, hogy ez a levél autográf-e, vagy sem.

Mindenesetre Oláh István a fiához, egészen pontosan Miklóshoz szóló levelét magyarul ír(at)ta. Hogy a címzett Oláh Miklós, s nem pedig annak öccse, Máté, arra meggyőző érvek szolgálnak. Egyrészt a levél Oláh Miklós hagyatékán keresztül maradt fent, másrészt, s ez a fontosabb, a királybírói kinevezés érdekében – mely a levél fő témája – Szapolyainál Miklós járt el. A magyar nyelven folyó írásbeli kommunikáció a családnak ezen a szintjén egészen új információ, hiszen eddig semmit sem tudtunk arra vonatkozóan, hogy milyen nyelven kommunikált írásban Oláh Miklós és az édesapja. Az eddig is köztudomású volt, hogy Miklós írt latinul és magyarul, németül pedig bizonyosan olvasott (bár a németül való írást minden bizonnyal kerülte).⁵² Az is viszonylag ismert volt a kutatók számára, hogy Miklós nagyobbik nővérével, Orsolyával és annak fiával, Oláhcsászár Miklóssal többnyire magyarul levelezett.⁵³ Az se volt titok, hogy az érsek kisebbik húga, Ilona a végrendeletét magyarul írta.⁵⁴ A fenti információk alapján azonban nem lehetett világosan látni, hogy a magyar nyelven folyó írásos kommunikáció a családnak ebben a nemzedékében kezdődött, vagy már korábbról eredeztethető. Felvetődhet tehát a kérdés, miért magyarul és miért nem latinul vagy németül folyt az írásbeli kommunikáció a családon belül? (Román nyelvű levelezés ekkor még nem jel-

51 A levél eredetije a nagyszebeni Állami Levéltárban található, de ott nem találtam meg. Az erről készült fotó: MNL OL DL-DF 245933.

52 Oláh Miklós német- és egyéb nyelvtudásáról bővebben írtam nemrég megjelent tanulmányomban: SZILÁGYI Emőke Rita, „Egy kora újkori jéghegy: Bepillantás egy kritikai kiadás munkálataiba”, *Literatura* 47 (2021): 108–109.

53 Az Oláh családi levéltár anyag ma a következő dobozokban található: MNL OL, P 184 I–IV, az Orsolyával és unokaöccsével váltott leveleket az I. és II. dobozokban találni.

54 MERÉNYI Lajos, „Oláh Ilona végrendelete 1579”, *Magyar Történelmi Tár* 3. sorozat, 20. kötet (1897): 361–373. Legutóbb írt róla: FÜLÖP László, „Oláh Ilona családja és vagyona 1579-es végrendelete alapján”, *Soproni Szemle* 71, 3. sz. (2017): 319–325.

lemző, a legkorábbi ismert román misszilis 1521-ből származik.⁵⁵) A levél alapján úgy tűnik, Oláh István tudott németül, hiszen német nyelvű könyvet kér fiától. A királybírói tisztség megkövetelhetette a latin nyelvtudást, így latinul is kellett tudnia írni–olvasni – amennyiben azonban az itt közölt levelet autográfának tekintjük, meg kell jegyezni, hogy bizony a latin nyelvű kommunikáció nem tartozott István erősségei közé.

Ami a nyelv- és névhasználatot illeti, ezzel kapcsolatban e levél a következő fontos adalékokkal szolgál. Az Oláh család nevében az *Oláh* tagot a kezdetektől fogva úgy értelmezte minden, vele foglalkozó tudós, hogy ez a család neve és azt jelenti: oláh, azaz havasalföldi, ma úgy mondanánk: román. Ez az értelmezés szolgáltatta a régóta tartó vitának az alapját, hogy a humanista szerzőt etnikailag hol magyarnak, hol romának vették, aszerint, épp mi állt érdekében a kutatónak: román, hiszen a neve ezt jelenti, vagy magyar, hiszen magyarul mondja magáról, hogy oláh. E kérdésben az erdélyi történeti antropológia mestere, Binder Pál nyomait követem, aki szerint a *natio* kifejezés – és itt példaképpen éppen Oláh Miklóstra hivatkozik – mindenekelőtt „egy bizonyos rokonsági, etnikai kötelékhez való tartozást jelentett”, ami a szóban forgó személy nyelvhasználatának nem mindig feleltethető meg.⁵⁶ Binder a már idézett munkájában többször is leszögezi, hogy a szászvárosi királybíró csak a magyar vagy a szász *natio* tagja lehetett. Az is világos, hogy a natióba való tartozás, azaz az etnikai kötelék nem feleltethető meg nyelvi viszonylatoknak: éppenséggel lehet román anyanyelvű és identitású ember a magyar *natio* tagja. Majd nem sokkal ezután ezt írja:

A szászvárosi városi önkormányzat történetének ismerete arról győz meg, hogy a *Natio Hungarica* itt sem jelentette kizárólag a magyar anyanyelvűeket, hanem magába foglalta a román nemeseket is. Nicolaus Olahus, a neves román humanista családjának szászvárosi szereplése éppenséggel ezt bizonyítja.⁵⁷

Tehát így szól az állítás: az Oláh család eredetileg román, de mégis magyar közegben, a *natio Hungarica* tagjaiként csináltak karriert.⁵⁸

55 A román írásbeliség kezdetben kizárólag egyházi szláv nyelvű volt; a Neacșu nevű kereskedő neve alatt fennmaradt levél cirill betűkkel íródott, ez egyben a legrégebbi román nyelven fennmaradt irat: *Documente privitoare la istoria românilor*, Vol. 11: 1517–1612: *acte din secolul al XVIIlea (1517–1612), relative mai ales la domnia și viața lui Petru-Voda Schiopul*, cul. de Eudoxin de HURMUZAKI (București: 1900), 843.

56 BINDER, *Közös múltunk*, 32–33, idézett rész: 33. Vö. még Szűcs Jenő, „»Nemzetiség« és »nemzeti öntudat« a középkorban: Szempontok az egységes fogalmi nyelv kialakításához”, in Szűcs Jenő, *Nemzet és történelem: Tanulmányok*, 189–279 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1984); Gábor ALMÁSI, „Constructing the Wallach ‘Other’ in the Late Renaissance”, in *Whose Love of Which Country?: Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, eds. Balázs TRENCSENÿI and Márton ZÁSZKALICZKY, 91–130 (Leiden–Boston: Brill, 2010).

57 BINDER, *Közös múltunk*, 139.

58 Erre egyébként rimel Nagy Iván leírása is: az Oláh család „[e]redetét a havasalföldi, vagy oláhországi Dán vajdai nemzetségből veszi; azonban a belső villongások által – legalább egyik ág – leszorítván a vajdai székéből, Erdélybe vonúl, és ott második hazát lelve, nemzeti neve családi nevévé változik”. NAGY Iván, *Magyarország családai: czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 13 köt. (Pest: Ráth Mór, 1857–1865), 8: 212.

Úgy tűnik, a családi névhasználatnak nagyon fontos szerepet kell itt tulajdonítanunk. Amikor Istvánt a fia, Miklós arról kérdezhetette, milyen rokonságban állt Mihneával, a rettegett fejedelemmel, István így ír: Mihnea anyja és az ő anyja atyafiasok voltak. Az *atyafias* szónak ez egy igen korai adata, minden bizonnyal még az eredeti jelentésben szerepel: 'valakinek közös apától származó fiútestvére'.⁵⁹ Azaz, jelen esetben, lánytestvére. Majd így folytatja: „Item, az én bátyámnak neve volt Stanczhul Krautemflas ez vezetéknevet adták neki az oláh bojárok, amiért szászok között lakott az Krautemflas.”⁶⁰ E ponton egy nagyon fontos dolgot világít meg a levél: a bátyjának a vezetékneve nem az volt, hogy *Oláh*, hanem az, hogy *Káposztáshús*. A vezetéknev szót így definiálja Mikesy Sándor: „olyan név[nek], amelyet úgy hord neve előtt az ember, mint ahogy a vezeték vezeteti a vezetéklovat”.⁶¹

A *vezetéknev* szó második legkorább ma ismert előfordulása ez és bizonyos értelemben kapcsolódik az elsőhöz, mely a *Jordánszky-kódexben* (1516–1519) olvasható.⁶² A szó már az első előfordulásakor a latin *cognomen* fordításaként szerepel, azaz a ragadványnevet érti rajta a *Jordánszky-kódex* lejegyzője.⁶³ Ugyanilyen értelemben használja a *vezetéknev* szót pár évvel később a Karthauzi Névtelen is az *Érdy-kódexben* (1526–1527). Hogy Oláh István ismerhette volna ezt a két igen korai bibliafordítást, annak az esélye a nullával egyenlő, de annak is, hogy egymástól függetlenül kezdték el használni a bibliafordítók és a szászvárosi királybíró a *vezetéknev* szót mint a *cognomen* magyar változatát. Hallhatta egy prédikációban, olvashatta egy ma már nem hozzáférhető szövegben, ez nem eldönthető. Számunkra azonban fontosabb, hogy Oláh István teljesen tisztában volt azzal, hogy mi a különbség a családnév és a vezetéknev/ragadványnév közt, s amikor azt mondja, a bátyja vezetékneve a *Káposztáshús* volt, akkor azzal azt is megvilágítja, hogy az ő nevében az *Oláh* tag bizony szintén vezetéknev. Egy olyan vezetéknev, ami aztán az egyenesági leszármazottaknál már családnévvé alakul: innentől fogva István négy gyermeke (Miklós, Máté, Orsolya és Ilona) már családnévként használja az Oláh nevet.⁶⁴

A családnévek és vezetéknevek kialakulásáról és használatáról Mikesy Sándor cikkében írtak⁶⁵ teljesen egybevágóan azzal, amit a különböző etnikumok névhasználatáról írt Binder Pál.⁶⁶ A családnévek a Magyar Királyságban viszonylag későn alakultak ki, épp a 15–16. század folyamán (sőt maga a *családnév* kifejezés még sokkal később szüle-

59 *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* 1–3. köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1976) (a továbbiakban: TESz). Az *atyafiasok* szót lásd 1:198.

60 Binder az itt sokat citált kötetében alaposan bemutatja, hogy az együttéléseknek milyen helyi vonásai vagy vonatkozásai voltak a 16. századi Erdélyben és a havaselvi városokban. Azt nem tudjuk, Stanzul hol lakott, azonban Binder felsorol jó néhány havaselvi várost, ahol a 15–16. században nagyobb tömegben éltek szászok, pl. Cîmpulung, Tîrgoviște, Rîmnicu Vilcea, lásd BINDER, *Közös múltunk*, 7 és 93–106.

61 MIKESY Sándor, „Vezetéknev vagy családnév (Műszó-javaslat)”, *Magyar Nyelv* 55 (1959): 241.

62 TESz III, 1136.

63 A Vulgata-beli locusok a következők: Actus Apostolorum 1,23 és 15,22.

64 Érdekes, hogy Hunyadi János ragadvány-vezetékneve is kezdetben az volt, hogy Oláh, a korai források Oláh Jánosnak nevezik: WERTNER Mór, *A Hunyadiak: A család eredete és nemzedékrendje* (Déva: Hirsch Adolf Könyvnyomdája, 1900), 43.

65 MIKESY, „Vezetéknev vagy családnév...”, 241–244.

66 BINDER, *Közös múltunk*, 54–55.

tett: 1837-es az első előfordulása). Ezzel szemben a vezetéknev egy archaikusabb névalak, aminek ősi jellegéből adódik, hogy milyen jelentések kapcsolódnak hozzá: „A középkorban a név általában az egyén tulajdonságaihoz, foglalkozásához, származási helyéhez vagy etnikumához kapcsolódott.” Tudniillik: a vezetéknev. A Barna és Kovács nevek esetében például világos a név eredete, azonban az Oláh név kapcsán már kérdéses, hogy az a származási helyet vagy az etnikumot jelöli-e, esetleg mindkettőt. A származási helyet illetően a levél tesz azonban egy utalást, azonban nem fejt ki: Miklós a jelek szerint elkerlte azon települések és birtokok listáját, ami az Oláh család tulajdonában volt. István azt írja, hogy ez a lista a szebeni házukban van, ahová a közeljövőben szándékozik eljutni; ha majd Szebenben lesz, elküldi fiának a faluneveket. Sajnos e levél nem tartalmazza tehát a listát, de szerencsés módon egy másik levéltári kutatás során rábukkantam arra az Oláh családi genealógiára, mely tartalmazza a birtokok neveit is, így azt és az ahhoz kapcsolódó további konklúziókat Nagy Leventével fogjuk a közeljövőben publikálni.⁶⁷

Mindenesetre az megállapítható, hogy a család magyarországi és erdélyi karrierje alapvetően magyar közösségben ível fel, miközben azt látjuk, hogy a család mind a nevében, mind saját családtörténetében egyértelműen az *oláh* származást, eredetet részesíti előnyben, s a királybírói cím örökítésekor is a havaselvi fejdelemmel való rokonságot emeli ki, nem a magyar vagy a szász rokonságot.

Műveltség, pénz, posztó

A levél talán egyik legizgalmasabb része az, amelyben István a fia segítségét kéri, s elsorolja, mi mindenre volna szüksége. A mindennapos szükségletek felsorolása mellett, sőt *előtt* Oláh István arra kéri a fiát, szerezzen meg neki két könyvet: „Item, kérlek jó fiam, hogy küldj énnekem egy oraculumot is németül, öreg nyomással és egy judiciálist nagy betűnyomással.”

Az első kérdés, hogy István honnan szeretné megszerezni e köteteket. Miklós ekkor Szathmári György, pécsi püspök és királyi kancellár titkára volt, aki igen meg volt elégedve az ifjú munkájával. A már fentebb idézett levélben, melyben arról van szó, hogy Szapolyai János támogatja Oláh Máté szászvárosi királybíróvá való kinevezését, a vajda megemlíti Miklóst is, méghozzá úgy, hogy ő Miklós szolgálataira való tekintettel támogatja a kinevezést – az ifjú szolgálataira és érdemeire Szapolyai szeretett fivére (barátja), a pécsi püspök, Szathmári hívta fel a vajda figyelmét.⁶⁸ Miklós a püspök mellett tartózkodik, akit ekkor minden valószínűség szerint Budán (vagy Pozsonyban) találunk a király kíséretében.⁶⁹ Mindkét városban több módon juthatott könyvekhez Mik-

67 A felfedezésünkről beszámoltunk a Rebakucs havi felolvasó délutánján 2021. május 25-én. A video megtekinthető a BTK tartalmi közt a videotorium.hu csatornáján. http://mtabtk.videotorium.hu/hu/re-cordings/43386?fbclid=IwAR1TtUgftLWJxaLV3Hz37bxN_3yZC4q6wJkTqZ30Rh1ydAwvZFuEWsoD5Po

68 „Quare nos propter servicia magistris Nicolai Olah secretarii reverendissimi domini episcopi Quinqueecclesiensis, fratris nostri charissimi, has nostras ad amicitias vestras dandas duximus.” Lásd 48. l.

69 II. Lajos Szent György napján (április 24.) Budán tartott országgyűlést, majd a nyár derekán Pozsonyban tartózkodott, majd onnan Csehországba készült, vö. TÓTH-SZABÓ Pál, *Szatmári György primás (1457–1524)* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1906), 239. A püspök május 1-jére datált levele Budán kelt, lásd 49. jegyzet.

lós, nézzük, pontosan hogyan és kitől. 1520-ban Budán csak egy könyvnyomda működött, név szerint Urbanus Kaymé, aki mai ismereteink szerint liturgikus munkákat és iskolai tankönyveket jelentetett meg.⁷⁰ Az ezt megelőző években számos kis nyomdáról van tudomásunk (J. Paep, M. Milcher, St. de Wardia, St. Heckel, Jac. Schaller, A. Murarius), de ezek nyoma és hatása elhanyagolható. Borsa Gedeon a budai könyvkereskedelem hálózatát ismertette a következő városokat emeli ki mint legközelebbi nyomdászékhelyeket: Bécs, Brünn és Krakko, illetve másodsorban: Velence, Nürnberg, Augsburg, Strassburg, Torinó, Párizs és Lyon. „A budai kiadók főfoglalkozása nem a könyvkiadás, hanem a könyvkereskedelem”⁷¹ – állapítja meg sommásan Fitz József. Valószínűnek tartom tehát, hogy a keresett köteteket Miklósnak a budai könyvkereskedőktől kellett megvásárolnia, akik a fentebb sorolt helyekről szereztek be készleteiket.

Minden bizonnyal két konkrét kötetről van szó, melyek azonosítása a következőkben lehetséges. Az első könyv egy *oraculum*, azaz jóslatokat tartalmazó kötet, német nyelven. Az öreg nyomással azt jelenti, hogy nagybetűs nyomatról van szó. A második könyv, amire István igényt tart, egy *judicialis*, ami ez a tömör cím alapján két különböző műfajú kötet is lehet: egyrészt egy jogi kézikönyv. A jogi ügyekhez való segédlet lehetett Johannes Petrus de Ferrarius *Practica nova judicialis* című kötete, melynek ma is ismert példányai található hazai gyűjteményekben (Velence: 1473, Nürnberg: 1482).⁷² A másik lehetőség – és én ezt tartom valószínűbbnek –, hogy a Mátyás-korban virágzó judiciális asztrológia egyik kézikönyvére gondolhatott a szerző.⁷³ Ebben az esetben judíciumokat tartalmazó jóskönyveket kell keresnünk, melyekből Mátyás számára többet is készítettek a korszak csillagásza, mint például Eustachius *Judiciuma* 1486-ból.

E könyvek alapján egy németül és latinul olvasó, az asztrológia iránt érdeklődő személy profilja bontakozik ki. Nemcsak a *desideratum*-lista beszédes azonban, hanem maga a szóhasználat, a szerző kifejezésmódja is. Amikor arról ír, hogy a településnevek listája, melyre fia igényt tart, a szebeni házban található, ahova igyekszik eljutni a közeljövőben (Szent Kereszt napjáig, azaz május 3-ig), úgy fogalmaz: ha addig „Isten haláloamat halasztja”. Ezen figura etymologica⁷⁴ későbbi szövegekből ismerősen csenghet,⁷⁵ azonban a 16. század eleji magyar nyelvű szövegekben még egyáltalán nem gyakori fordulat, szinte

70 FITZ József, *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959), 160–203, különösen 193–196.

71 Uo., 167.

72 *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*, ed. Géza SAJÓ et Erzsébet SOLTÉSZ, Vol. 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 1:406–407. (No. 1309. és No. 1310.)

73 ORBÁN ÁRON, „Judicialis asztrológia Mátyás király udvarában”, in *Mikro&Makro*, szerk. LOVAS Borbála, NÁDOR Zsófia, SZATMÁRI ÁRON és SZILÁGYI Emőke Rita, Arianna könyvek 6, 191–204 (Budapest: ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2013), 200.

74 E hármas szókapcsolatról hosszabban értekezett: A. MOLNÁR Ferenc, „A Halotti beszéd és könyörgés olvasata, értelmezése és magyarázata”, in A. MOLNÁR Ferenc, *A legkorábbi magyar szövegemlékek: Olvasat, értelmezés, magyarázatok, frazeológia*, 33–36 (Debrecen: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara, 2005).

75 Uo., 35. HELTAI Gáspár, *Szaz fabula / melyeket Esopusból és egyebuennen egybe gyuertet és oeszve szoerzet a fabuláknac értelmével egyetembe Heltai Gáspár* (Kolozsvár, 1566), 63; SZIKSZAI HELLOPOETIS Bálint, „Az My Kereztieni Intónknak es vallasonknak három fv articvlvssarol ... c. művének ajánlása Gúti Ország Borbálához, Debrecen, 1574”, *Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve* 5, 1. füzet (1868–1870): 47.

kizárólag bibliafordításokban szerepel.⁷⁶ Ez egybevág azzal, amit a *vezetéknev* és az *atyafiak* szavak használatánál is megjegyeztem, azaz hogy Oláh István szókincse, szókészlete hasonlít a levéllel egykorú *Jordánszky-* és *Érdy-kódexek* szókészletéhez, amiből leginkább arra merek következtetni, hogy az írástudók azon nemzedékének tagja, amelyik a magyar nyelvet írni kezdte. Fogalmazásmódja kissé bizonytalan, ezért feltételezhető, hogy a betűvetést nem gyermekként sajátította el, sőt magyarul talán csak felnőtt fejjel kezdte el írásban is kifejezni magát. Ez összhangban van azzal, amit ennek az írástudó generációnak az irodalmi technéjéről tudni vélünk. Ahogyan Tarnai Andor kulcsfontosságú monográfiájában rámutatott: „A latin ars részei közül az etimologizálás hatolt be legmélyebben a magyar nyelv anyagába”,⁷⁷ tehát a legkorábbi nyelvelméleinkben a szómagyarázó okfejtések felülreprezentáltak, sokszor csupán ornamentikaképpen. Hasonlóképp igen elterjedt volt a figura etymologica, ami retorikailag igen erős alakzat: hangsúlyoz, díszít és a szöveg értékét emeli. E levél szerzője is figura etymologicával díszíti a mondanóját, hasonlóan a vele egykorú bibliafordítások készítőihez.

A levél a nyelvi és műveltségi kérdéseken túl további, mindenekelőtt a művelődés- és gazdaságtörténet számára tartalmaz egy további érdekes adalékot. A korabeli számadásoknak gyakori eleme a posztó,⁷⁸ amiben a pénz mellett a fizetségüket kapták a katonák és szolgák, sőt adott esetben a pénznek adekvát váltójaként működött.⁷⁹ A misszilisekben is igen hamar feltűnik ez a szó: rokonok, familiárisok kéri egymást, szolgák kéri uraikat, hogy küldjenek nekik posztót vagy készruhát, ha épp van rá lehetőségük.⁸⁰ István a könyvek után a következő kéréssel fordul fiához: „Item, pénzed volna, tehát kérnék, hogy küldenél fekete posztót, akárminemű volna, egy hacukának valót.” A hacuka⁸¹ szóalak ekkor már elterjedt, itt minden bizonnyal az eredeti jelentésében szerepel, azaz István egy köpenyre való anyagot kér a fiától. Oláh Miklós ekkor a budai udvarban tartózkodott, ahol – hasonlóan a könyvkínálathoz – minden bizonnyal posztót is egyszerűbb volt beszerezni. Hogy a kérdés, ti. posztót szerezni, mennyire nem evidens és egyszerű még pár évtizeddel később sem, azt Oláh Miklós ké-

76 *Érdy-kódex* (1526 k.) 20a; 86a; 444a; *Érsekújvári Kódex* (1529–1531) 41rb. Példák Könyve (1510) 78 [60]. – E szövegeket lásd <http://www.omagyarkorpusz.nytud.hu>. Héderváry Lőrinc levele Héderváry Istvánhoz 1533. június 19., vö. HEGEDÜS és PAPP, *Középkori leveleink...*, 275.

77 A magyar és a latin nyelv érintkezéseiről mindenekelőtt lásd TARNAI Andor, „A magyar nyelvet írni kezdik”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984), 24.

78 Első megjelenése 1350-ből, vö. TESZ III, 265.

79 Benda Judit például felidézi Mikolai Angyal István budai bíró esetét, aki a marhákért, azaz azoknak az áráért posztót kért cserébe, vö. BENDA Judit, „Marhakereskedelem és mészárszékek”, in *Pénz, posztó, piac: Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. WEISZ Boglárka, 407–438 (Budapest: MTA BTK TTI, 2016), 417.

80 Lásd Both György levelét urához, Batthyány Ferenchez 1533-ból: HEGEDÜS és PAPP, *Középkori leveleink*, 283; „Thouaban adoth kegyelmethék énnekem az egy esthende althal kes penst negwen három forintoth vgy thudom es egy vegh postot felýnek mast alaýa ualonak”.

81 A szó első megjelenése: 1492, „német eredetű, nyugati szláv közvetítéssel is; vö. kfn. husecke, hosecke 'egy fajta köpeny.'” TESZ II, 12.

sőbbi levelezésének egy darabja is jól illusztrálja.⁸² E levélben Miklós, akkor már zágrábi püspökként próbál ruházkodáshoz szükséges anyagot beszerezni, s ebben Wolfgang Kremer, a bécsi udvari körökben jól ismert kereskedő⁸³ siet a segítségére.

Összegzés

Oláh István itt közreadott és ismertetett levele fontos dokumentum mind az Oláh család történetének feldolgozásához, mind a 16. század eleji Magyar Királyság és Erdély nyelv-, kultúr- és mentalitástörténetének szempontjából. E levél ráirányítja a figyelmet arra, hogy a királybírói cím családon belüli átörökítése nem volt olyan egyszerű eljárás, mint ahogyan a korábban ismert források mutatták, így az Oláh család felemelkedésének és megerősödésének egy lényegi pontjára hívta fel a figyelmet. Kiderül belőle az is, hogy Oláh Miklós Szathmári György melletti titkári megbízatása nem csupán az ő karrierjének első lépcsőfokát jelentette, de már akkor sokat tett a családja boldogulása érdekében. Megtudhattuk, hogy Oláh István épp leköszönő szászvárosi királybíró a családi érdekérvényesítés mellett milyen hétköznapi témák érdeklik (mindenekelőtt a jóslatok), illetve hogy minden jel szerint a család tagjai írásban magyar nyelven kommunikáltak egymással.

Summary

EMŐKE RITA SZILÁGYI

István Oláh's letter to his son, Miklós. An old Hungarian language relic from 1520

This paper publishes the Hungarian language letter, written in 1520 by Miklós Oláh, the father of the later archbishop and chancellor of Esztergom, revealing the context of its creation and its provenience. The letter brings the fast Transylvanian career of the Oláh family into new light and nuances Miklós Oláh's early career image. The letter provides new details to literary and cultural history as well as to research into language history.

82 Wolfgang Kremer Oláh Miklóshoz, Bécs, 1547. június 16. MNL OL P 184 I. Fasc. 1. Nr. 22.

83 Tózsá-Rigó Attila, „Kapitalista vállalkozói társaságok a késő középkorban és a kora újkor első felében”, *Történelmi Szemle* 55 (2013): 23–54, 43. Kremer egy jelentősebb ezüstvásárlási ügylettel szerzett magának nevet, majd kereskedett viasszal, borral, sóval stb.